

מבוא

מערכות דיסאינפורמציה והשפעת גורמים זרים על התודעה

המלצות צוות חשיבה בין-ארגוני¹

הבעיה האסטרטגית

בשנת 2018 פעלה במכון למחקרי ביטחון לאומי קבוצת חשיבה שעסקה בשאלת המערכה על התודעה והאיומים שהיא מציבה על הדמוקרטיה המערביות. בקבוצה נטלו חלק נציגים ממשרדי ממשלה, צה"ל וקהילת המודיעין. מטרתה הייתה לבחון את האתגרים וההזדמנויות שמזמן העידן הרשתי, וזאת לאור התפתחויות שחלו בו בשנים האחרונות, המציבות אתגרים משמעותיים בפני מדינת ישראל ובפני הדמוקרטיה המערביות בכלל.

הדיונים שנערכו בקבוצת החשיבה התמקדו באיומים תודעתיים, בעיקר חשאיים, הנשקפים בעידן הרשתות החברתיות, בראש ובראשונה מצידן של מדינות זרות.² במהלך הדיונים נבחנו סוגיית ההשפעה על התודעה ברמה הלאומית, הן בממד ההגנתי והן בממד ההתקפי, סוגיות תפיסיות ותיאורטיות והצורך בהסדרה ארגונית של העשייה המדינית בתחום זה. כן נערך תהליך של למידה והפקת לקחים מהקמת מערך הסייבר בישראל, כנקודת מוצא וכמקרה בוחן להמשך ההתמודדות עם האתגר.

ההתערבות הזרה במערכות הבחירות בארצות הברית ובאירופה ובשיח הפוליטי המערבי בכללותו, המיוחסת בעיקר לרוסיה, הביאה מדינות דמוקרטיות רבות לנקוט בשנים האחרונות צעדים שנועדו להתמודד עם האתגרים החדשים שהתערבות זו הציבה. צעדי התמודדות אלה יכולים להוות מקור השראה ללמידה וליישום גם בישראל.

1. בראש הצוות עמד דודי סימן-טוב, סייעו בידו נבו ברנד, פנינה שוקר ומור בוסקילה. אנו מודים לנציגים ממשרדי הממשלה השונים שנטלו חלק בדיונים ותרמו לו מניסיונם וידעתם.
2. איומים דומים נשקפים גם במישור הפוליטי הפנימי, אך לא נעסוק בהם במסגרת זו.

קבוצת החשיבה בחנה, כאמור, סוגיות הקשורות במערכה על התודעה הן בממד ההגנה והן בממד ההתקפה. יחד עם זאת, המאמץ וההתמקדות העיקריים שלה הופנו אל האתגר המרכזי שניצב לפתחה של מדינת ישראל – **הצורך להתמודד מגנתית עם האיום על התהליכים הדמוקרטיים במדינה**. ההחלטה להתמקד בממד ההגנתי נבעה מכך שבשראל אין כמעט גופים העוסקים בהתגוננות מפני האיום בתחום התודעה, למרות שהוא מחייב התארגנות מדינתית ומערכתית מהירה. זאת, בשעה שקיימים בה מספר גופים שפועלים בהקשר ההתקפי הגלוי והחשאי של תחום התודעה, אף שניתן לתרום גם להם על ידי שיפור יכולותיהם באמצעות ניהול משותף של קמפיילים, המשגה טובה יותר של האיומים ובניין כוח משותף.

איום ייחוס – חתרנות תודעתית

צוות החשיבה התייחס במסגרת עבודתו למספר איומים אפשריים. חלק מהאיומים קשור לתקופת בחירות, שהיא תקופה רגישה וניתן להשפיע בה הן על מגמות ותהליכים חברתיים והן על תוצאות הבחירות עצמן. חלק אחר של האיומים נוגע לתקופה שבין הבחירות, שהיא התקופה הנוחה יותר להשפעה. בין האיומים הפוטנציאליים ניתן לציין:

א. **השפעה על תהליך הבחירות** באמצעות החדרת תכנים, תקיפה טכנולוגית או שילוב של שתייהן, תוך מאמץ להעמיק שסעים קיימים בחברה. אחת האפשרויות במסגרת איום כזה היא קידום מועמד או מפלגה מסוימים בבחירות. דרך נוספת היא עידוד גורמים באוכלוסייה להשתתף בבחירות או לחילופין להימנע מהשתתפות בהן.

ב. **פגיעה באמון הציבור במוסדות הדמוקרטיים** – דמוקרטיה ליברלית תלויה בקיומם של מוסדות שלטון וחברה אזרחית. הזרמה של מידע כוזב בנוגע להתנהלות של גורמים במערכת הדמוקרטית עלולה לפגוע באמון הציבור במוסדות הדמוקרטיים ובתהליך הדמוקרטי בכללותו ולחתור תחת עצם קיומה של הדמוקרטיה. אחד הביטויים של פגיעה כזאת באמון הציבור יכול להיות אי-השתתפות במערכת הבחירות.

ג. **השפעה על עמדות הציבור כלפי סוגיות אסטרטגיות** – הזרמה של מידע כוזב ומגמתי ביחס לסוגיות אסטרטגיות עלולה לערער את תפיסות האזרחים בסוגיות אלו. עיוות תפיסת המציאות של הציבור במערכת דמוקרטית עלול להשפיע גם על תהליכי קבלת ההחלטות במשטרים דמוקרטיים, וזאת נוכח הצורך לזכות בלגיטימציה של הציבור להחלטות אלו. כך, למשל, בחודשים האחרונים נחשפו אתרי חדשות איראניים כוזבים שנועדו להשפיע על השיח הישראלי ועל האופן שבו הציבור בישראל תופס את ארגון חזבאללה. חשיפה זו עשויה להיות רק קצהו של קרחון המצביע על מאמץ מקיף של איראן, חזבאללה או חמאס להשפיע על

השיח בישראל. יש לקחת בחשבון גם אינטרס של רוסיה להשפיע על הדרך שבה תופס הציבור בישראל את מעמדה באזור, במיוחד כשיש לה כלים רבים למימוש אינטרס זה.

ד. **השפעה על הכלכלה הישראלית** – ניתן להשפיע על כלכלת ישראל באמצעות הפצת שמועות, בשילוב עם מבצעי סייבר התקפיים. אלה עשויים לפגוע ביעדים ובאינטרסים כלכליים שונים.

מושגים מרכזיים

תודעה – דעת הקהל והאמונות בציבור, או דעתם של מקבלי ההחלטות, עליהם מעוניין להשפיע גורם כלשהו. אמצעי ההשפעה על התודעה הינם רבים, החל מלוחמה פסיכולוגית, דרך הסברה ודוברות ועד דיפלומטיה ציבורית ופעולות קינטיות. התודעה מתעצבת גם על ידי חשיפה להלכי רוח ולמהלכים שאינם מתוכננים.

מערכה תודעתית – שילוב של מכלול פעולות הנעשות בשיטות שונות (גלויות וחסאיות), שתכליתן היא להשפיע על קהלי יעד רחבים ועל מקבלי החלטות. פעולות אלו מאוחדות על ידי המטרה המשותפת להשפיע על התודעה, והדרך להשגתה יכולה להיות סימולטנית או מדורגת. מקובל להבחין בין קהלי יעד שונים לפעולות המיועדות להשפיע על התודעה: למשל, גורמי מודיעין פועלים מול קהלים חיצוניים; משרד החוץ פועל מול המערכת הבין־לאומית; דובר צה"ל פועל בעיקר מול הציבור הישראלי. יחד עם זאת, המסרים מחלחלים ועוברים בין הקהלים השונים, והגורמים השונים פועלים מול מספר קהלי יעד בעת ובעונה אחת. מצב זה מחייב הבנה מערכתית של כלל הגורמים הפועלים, ניהול מרכזי של הקמפיינים ותיאום בין הגופים העוסקים בהשפעה על התודעה או במניעתה.

חתרנות תודעתית – פעולה חשאית וחסויה במרחב המידע, המתבצעת נגד מדינה ריבונית במטרה להרחיב שסעים קיימים, לחתור תחת אמון הציבור במוסדות החברה ולהגביר מתחים מול חברות וישויות שונות בזירה הבין־לאומית. כל זאת, בניסיון להשפיע על אופי המדינה והחברה, על יציבותה ועל תהליכי קבלת ההחלטות בה.

מדינות המערב מול הניסיונות לשיבוש התהליך הדמוקרטי

דמוקרטיות מערביות הגיעו להבנה כי לא ניתן להשאיר את איום החתרנות התודעתית במרחב המידע ללא מענה. כתוצאה מכך החלה בהן התארגנות נגדית, שעיקרה נסוב סביב האיומים המיוחסים לרוסיה, אך היא רלוונטית גם נוכח איומים מצד מדינות אחרות וכן מול איומים מבית.

דוגמאות להתארגנויות כאלו ניתן למצוא בכיווני פעולה שונים שננקטים או נשקלים על ידי מדינות, חברות המדיה החברתית ואף החברה האזרחית. הלקחים

שהופקו במערב בעקבות ניסיונות ההתערבות וההשפעה על מערכות בחירות שם בשנים האחרונות הביאו מדינות להיערך הן להגנה על השיח ערב הבחירות והן להגנה על מערכות ההצבעה עצמן. יחד עם זאת, החשש במערב אינו רק מהשפעה על הבחירות; זהו חשש רחב יותר וקשור להבנה שהמאמצים לערער את הדמוקרטיה המערבית אינם מוגבלים לתהליכי הבחירות, אלא כוללים מאמצים מתמשכים להרחיב שסעים בחברה, בכוונה לערער את אמון הציבור במוסדות המדינה ובשיטה הדמוקרטית בכללותה.

הקמת ארגונים ייעודיים

כאמור, מדינות שונות הקימו ארגונים ייעודיים כדי להתמודד עם מאמצי ההשפעה על התודעה. להלן הבולטות שבהן:

ארצות הברית הקימה את "מרכז המעורבות הגלובלית" (The Global Engagement Center – GEC) שהוא חלק ממשד החוץ. מטרתו היא להוביל, לסנכרן ולרכז את מאמצי הממשל האמריקאי לחשיפת פעולות תעמולה של מדינות זרות המנסות לערער את הביטחון הלאומי של ארצות הברית. תחומי ההתמקדות של הארגון הם טכנולוגיה, מעורבות בין-אישית, מעורבות של ארגונים שותפים לתהליך החשיפה והפקת תוכן. הוא עושה זאת תוך עידוד פעילות משולבת בין גופים ממשלתיים ובין גופים מהמגזר הפרטי.³ לדוגמה, בשנים 2017-2018 העביר משרד ההגנה האמריקאי 60 מיליון דולר ל"מרכז המעורבות הגלובלית". כן חילק משרד ההגנה מענקים לגופים פרטיים וציבוריים בסך חמישה מיליון דולר דרך הקרן Information Access Fund. בנוסף לכך, מתקיימים שיתופי פעולה בין ארצות הברית ובין אירופה, שבמסגרתם תוקצבו על ידי משרד החוץ האמריקאי כ-1.3 מיליארד דולר בשנת 2017 כסיוע לחיזוק העמידות האירופית מפני התערבות רוסית.⁴ גם ה-FBI החל בהקמת מנגנון ללוחמה בדיסיינפורמציה, שמטרתו היא יצירת יכולת תגובה מהירה למבצעי השפעה זרה ודיאלוג מתמשך עם שאר הגופים הפועלים בנושא, כדי לשלב טקטיקות וטכניקות מרמות סיווג שונות.⁵

³ "Global Engagement Center", U.S. Department of State, <https://www.state.gov/r/gec/>
⁴ Nicole Gaouette, "US State Department yet to Spend Funds Allocated to Fight Russian Meddling", CNN, March 5, 2018, <https://edition.cnn.com/2018/03/05/politics/state-russia-counter-propaganda-funds/index.html>

⁵ Elizabeth Bodine-Baron, Todd C. Helmus, Andrew Radin, Elina Treyger, *Countering Russian Social Media Influence* (Santa Monica, CA., RAND Corporation, 2018), https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2740.html; Alina Polyakova, Spencer P. Boyer, *The Future of Political Warfare: Russia, The West, and the Coming Age of Global Digital Competition* (Washington, D.C.: The Brookings Institution, 2018), p. 3; Kara Fredrick, "How to Defend against Foreign Influence Campaigns: Lessons from Counter-Terrorism", *War on the Rocks*, October 19, 2018, <https://warontherocks.com/2018/10/how-to-defend-against-foreign-influence-campaigns-lessons-from-counter-terrorism/>

בריטניה – "המועצה לביטחון לאומי" של בריטניה הודיעה במארכ 2018, במסגרת "סקירת יכולות הביטחון הלאומי" (National Security Capability Review), כי בכוונתה להגדיל משמעותית את צוות "הביטחון הלאומי והתקשורת" ולהפוך אותו לצוות כלל-ממשלתי. הצוות יפעל בגישה בין-משרדית להטמעת מטרותיו, כחלק אינטגרלי מתפיסת הממשלה הבריטית את נושא הביטחון הלאומי בתקשורת. הצוות גם יעסוק בנושא הדיסאינפורמציה ובאתגרים הניצבים בפני המעבר מעולם המדיה המסורתית לעידן הרשת.⁶

אוסטרליה – בעקבות התרעות חוזרות של קהילת המודיעין האוסטרלית בדבר התערבות צפויה של סין במערכות הבחירות הפדרליות שנערכו ביולי 2018, הוקם ה-Electoral Integrity Task Force, שמטרתו היא לפעול נגד סיכונים במרחב הסייבר, לתהליך הבחירות במדינה. כוח המשימה מובל על ידי משרד הפנים, וכולל, בין השאר, נציגים של המודיעין ושל המשטרה הפדרלית האוסטרליים.⁷

בלגיה – בתחילת מאי 2018 הכריז השר הבלגי לאג'נדה דיגיטלית על שתי יוזמות שמטרתן למנוע הפצת דיסאינפורמציה ברשת: הראשונה, הקמת ועדה המורכבת מעיתונאים ומאנשי אקדמיה, שמטרתה לגבש פתרונות לאיום; השנייה, הקמת אתר שיאפשר לעדכן ולידע אזרחים בנוגע לפעולות נגד דיסאינפורמציה ויצור מנגנון להבעת תמיכה או אי-תמיכה ברעיונות התמודדות עם הדיסאינפורמציה באמצעות שימוש בכפתורי Upvoting ו-Downvoting. הדבר נועד לסייע לאזרחים להביע את שביעות רצונם מהצעות שונות להתמודדות עם תופעת הדיסאינפורמציה.⁸

דנמרק – קהילת המודיעין הדנית הציגה בדוח הגלוי שלה משנת 2017 את איום הדיסאינפורמציה הרוסי כאיום משמעותי ומתפתח.⁹ בעקבות הדוח הוקם כוח משימה בין-משרדי, המהווה גורם מסנכרן בין זרועות הממשלה וארגוני המודיעין בדנמרק,

⁶ "National Security Capability Review", HM Government, March 2018, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/705347/6.4391_CO_National-Security-Review_web.pdf

⁷ "Anti-meddling Task Force Set Up Ahead of Australian By-elections", SBS News, June 9, 2018, <https://www.sbs.com.au/news/anti-meddling-task-force-set-up-ahead-of-australian-by-elections>

⁸ "How to Stop Fake News? – Debate", May 2018, <https://monopinion.belgium.be/processes/stopfakenews/f/81/?locale=fr>

⁹ "Intelligence Risk Assessment 2017", Danish Defense Intelligence Service, FE, November 2017, https://fe-ddis.dk/SiteCollectionDocuments/FE/EfterretningsmaessigeRisikovurderinger/Risikovurdering2017_EnglishVersion.pdf

וזאת כחלק ממאמץ שנועד להכין את כלל המערכות לקראת הבחירות שנערכו ב־2018. ממשלת דנמרק גיבשה לצורך זה תוכנית בת 11 שלבים שנועדה להתמודד עם האיום.¹⁰

חקיקה

מהלכי חקיקה שונים הנוגעים להתמודדות עם אתגר הדיסאינפורמציה ננקטו בכמה מדינות:

בקנדה התקבלה הצעת חוק, המגדירה תקופה מסוימת לפני כל בחירות כלליות שבה תוטל הגבלה על היקף ההוצאות של מפלגות וקבוצות אינטרס הנוטלות חלק בתהליך הבחירות. גורמים אלה יידרשו לכלול "שורת תיוג מזהה" שמשקפת את זהות המפרסם במודעות שהם יפרסמו. פקידי בחירות יהיו רשאים לבלום הפצת מידע כוזב. בתקופה זו גם תיאסר הפצת מידע מטעה על נותני חסות, וכן קבלת מודעות בחירות ששולמו על ידי גורמים זרים.¹¹

בארצות הברית קיבל הקונגרס חוק, שמטרתו לשפר את ההתמודדות עם תופעת המידע הכוזב על ידי מניעת תעמולה ודיסאינפורמציה מצד גורמים זרים. החוק נכנס לתוקפו בסוף שנת 2016 והוא מהווה חלק מההתמודדות ברמה הלאומית עם ההשפעה הזרה על התודעה.¹² בנוסף לכך, הסנאט של מדינת קליפורניה גיבש הצעת חוק האוסרת לעשות שימוש ב"בוטים" במרחב המקוון. חוק זה ייכנס לתוקף ב־1 ביולי 2019.¹³

גרמניה – ביוני 2017 התקבל בגרמניה חוק שמטרתו להיאבק בתופעת ההתפשטות של דיסאינפורמציה ודברי שטנה ברשת. החוק קובע כי חברות הפועלות ברשתות החברתיות מחויבות להסיר תוך 24 שעות דיסאינפורמציה המלבה שנאה ותוכן עברייני

¹⁰ "Strengthened Safeguards against foreign Influence on Danish Elections and Democracy", Ministry of Foreign Affairs of Denmark, News, September 7, 2018, <http://um.dk/en/news/newsdisplaypage/?newsid=1df5adbb-d1df-402b-b9ac-57fd4485ffa4>

¹¹ Aaron Wherry, "Trudeau Government Proposes Major Changes to Elections Law", CBC, April 30, 2018, <https://www.cbc.ca/news/politics/trudeau-elections-scott-brison-legislation-1.4641525>

¹² Craig Timberg, "Effort to Combat Foreign Propaganda Advances in Congress", *The Washington Post*, November 30, 2016, https://www.washingtonpost.com/business/economy/effort-to-combat-foreign-propaganda-advances-in-congress/2016/11/30/9147e1ac-e221-47be-ab92-9f2f7e69d452_story.html?noredirect=on&utm_term=.3e0322619e9d

¹³ "Bots: Disclosure", Senate Bill No. 1001, September 28, 2018, https://leginfo.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=201720180SB1001; Richard B. Newman, "California Enacts Anti-Bot and IoT Laws", *The National Law Review*, October 4, 2018, <https://www.natlawreview.com/article/california-enacts-anti-bot-and-iot-laws>

אחר. הקנס על עבירה זאת הוא כחמישים מיליון אירו.¹⁴ יודגש כי מדובר בחקיקה יוצאת דופן השנויה במחלוקת גם בגרמניה.

בצרפת הודיע הנשיא מקרון כי בכוונתו לחוקק חוק שימנע התפשטות של חדשות מזויפות ברשת, במיוחד בתקופת בחירות.¹⁵

חברה אזרחית וחינוך הציבור למודעות דיגיטלית

גופים שונים המהווים חלק מהחברה האזרחית נקטו שורה של פעולות הקשורות להתמודדות עם תופעת הדיסאינפורמציה והמידע הכוזב:

DFRLab (Digital Forensic Research Lab) – ארגון הפועל מטעם "המועצה האטלנטית" ומורכב מרשת של חוקרים פורנזיים, שמטרתו היא לזהות, לחשוף ולהסביר פעילויות של דיסאינפורמציה, לקדם "אמת אובייקטיבית" ולמנוע חתרנות דיגיטלית תחת מוסדות ונורמות דמוקרטיות. הארגון חושף נרטיבים וסיפורים שקריים, תוך שיתוף פעולה עם כתב העת הטכנולוגי *Medium*. כתב העת מסייע בהפצת החשיפות שנעשו על ידי DFRLab.¹⁶

First Draft News – גוף המהווה חלק ממרכז המחקר "שורנסטיין" באוניברסיטת הארוורד, שיזם את פרויקט CrossCheck, שמטרתו הייתה לנטר מידע סביב מערכת הבחירות לנשיאות בצרפת ב-2017 ולדווח לציבור על מידע לא עובדתי או לא אמין.¹⁷ הפרויקט כלל מאמץ משותף של 37 גורמי מדיה מסורתית ומדיה דיגיטלית, וביניהם "פייסבוק", "גוגל" ו"לה מונד". בהקשר זה יצוין דוח של המכון למחקר אסטרטגי של המשרד לכוחות המזוינים של צרפת ושל הצוות לתכנון מדיניות של משרד החוץ הצרפתי, המסכם את דרכי ההתמודדות עם מתקפות הדיסאינפורמציה שבוצעו במהלך הבחירות לנשיאות המדינה ב-2017. בדוח מודגשת מרכזיותה של החברה האזרחית בהתגוננות מפני מבצעי השפעה.¹⁸

14 "Germany Starts Enforcing Hate Speech Law", BBC NEWS, January 1, 2018, <https://www.bbc.com/news/technology-42510868>

15 Angelique Chrisafis, "Emmanuel Macron Promises Ban on Fake News during Elections", *The Guardian*, January 3, 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/03/emmanuel-macron-ban-fake-news-french-president>

16 The Atlantic Council, 2018, <https://www.digitalsherlocks.org/about>

17 "CrossCheck, A Collaborative Journalism Project", <https://crosscheck.firstdraftnews.org/france-en/>

18 Jean-Baptiste Jeangène Vilmer, Alexandre Escorcica, Marine Guillaume, Janaina Herrera, *Information Manipulation: A Challenge to Our Democracies*, Report by the Policy Planning Staff (CAPS) of the Ministry for Europe and Foreign Affairs and the Institute for Strategic Research (IRSEM) of the Ministry for the Armed Forces, Paris, 2018, p. 13.

יוזמת IREX – יוזמה שמטרתה לתת לאזרחי אוקראינה כלים שיאפשרו להם להבחין בין מידע אמיתי ומידע שקרי ולבסס את עמדותיהם מבלי ליפול קורבן למניפולציות. היוזמה פועלת בשיתוף עם האקדמיה לעיתונות אוקראינית (AUP) ועם ארגון StopFake, וגיבשה תוכנית לימודים לאוריינות תקשורתית, שמטרתה היא לגרום לציבור לצרוך מידע באופן מפוכח וביקורתי.¹⁹

שיתופי פעולה עם חברות המדיה הישנה והחדשה

המהלכים שנקטו מדינות שונות הביאו לשורת צעדים גם מצידן של חברות המדיה, ובכללם שיתופי פעולה עם ממשלות, במגמה למנוע הפצת מידע כוזב ודיסאינפורמציה ברשת:

צרפת – עשרה ימים לפני הסיבוב הראשון של הבחירות לנשיאות ב-2017 פעלה חברת "פייסבוק", בשיתוף עם ממשלת צרפת, להסרת 30,000 חשבונות. שיתוף הפעולה נבע מלחצים ואיומים גוברים של ממשלות באירופה לחקיקת חוקים ולקביעת תקנות רגולטוריות נגד חברות המדיה, אם לא יפעלו להסרת דיסאינפורמציה ותכנים ומסיתים מהרשת.

בארצות הברית פורסמה הודעה מטעם הממשל שתזכרה את אמצעי התקשורת כי "הפצת מידע כוזב מהווה הפרה של הדין הפלילי".²⁰

גרמניה – החקיקה הגרמנית נגד דיסאינפורמציה והסתה ברשת הביאה את חברת "פייסבוק" לחבור לתקשורת הגרמנית כדי לבדוק במשותף מידע המופץ ברשת. בנוסף לכך הקימה החברה מנגנון המאפשר לאנשי תקשורת לזהות סיפורים שקריים המופצים ברשת ומזוהים ככאלה על ידי הציבור.²¹

19 Mehri Druckman, "Media Literacy: Defeating Disinformation through Education – Ukraine on the Global Fake News Frontlines", *Business Ukraine News*, August 12, 2018, <http://bunews.com.ua/society/item/media-literacy-defeating-disinformation-through-education-ukrainian-audiences-on-the-global-fake-news-frontlines>

20 Polyakova and Boyer, *The Future of Political Warfare*, p. 3; Erik Brattberg, Tim Maurer, "Russian Election Interference: Europe's Counter to Fake News and Cyber Attacks", Carnegie Endowment for International Peace, May 23, 2018, <http://carnegieendowment.org/2018/05/23/russian-election-interference-europe-s-counter-to-fake-news-and-cyber-attacks-pub-6435?fbclid=IwAR3IKK56ZhXn0WLTmy1-2fubu6eEukYfLBNvYJk6lqrmhr0rsGwW9fluGw>; Fredrick, "How to Defend Against Foreign Influence Campaigns".

21 Laurens Cerulus, "Germany's Anti-fake News Lab Yields Mixed Results", *Politico*, July 17, 2017, <https://www.politico.eu/article/fake-news-germany-elections-facebook-mark-zuckerberg-correctiv/>

מתוך מסמך מדיניות של ממשלת דנמרק – התמודדות עם השפעה עוינת בבחירות

אתגר התודעה עבור ישראל – נקודת מבט הגנתית

בישראל מתקיים ב־15 השנים האחרונות עיסוק נרחב למדי בתחום התודעה: ראשיתו בהקמת המל"ת (המרכז למבצעי תודעה) בצה"ל ובחיוזוק יחידת דובר צה"ל, והמשכו

בהקמת מטה הסברה לאומי במשרד ראש הממשלה, בקמפיין המדיני נגד תכנית הגרעין של איראן שהתבסס ברובו על מודיעין, בפעולה מערכתית של המשרד לעניינים אסטרטגיים וגורמים בחברה האזרחית נגד איום ה־BDS ובפעילות הסברתית להכנת העורך לעימות. יחד עם זאת, לא קיימת היערכות לאפשרות של השפעה עוינת על השיח הציבורי ועל תהליכים דמוקרטיים בישראל, ובראשם הבחירות לכנסת. זאת, למרות שהחלה להיווצר מודעות לחתרנות תודעתית ולהתערבות אפשרית בבחירות.

במסגרת זו העלה הרמטכ"ל בכנסת את החשש מהתערבות זרה בהליכי הדמוקרטיה הישראלית²² ואף הציג אותה כאתגר

מרכזי, תוך שהוא מציין שתי תופעות בהקשר זה: ניסיונות אפשריים להשפיע על תוצאות הבחירות הכלליות באמצעות זיוף על ידי תקיפות סייבר; ניהול מערכות

לא קיימת היערכות לאפשרות של השפעה עוינת על השיח הציבורי ועל תהליכים דמוקרטיים בישראל, ובראשם הבחירות לכנסת. זאת, למרות שהחלה כבר להיווצר מודעות לחתרנות תודעתית ולהתערבות אפשרית בבחירות.

22 עמוס הראל, "איונקוט הזהיר את הח"כים מהתערבות זרה בבחירות בישראל", **הארץ**, 9 ביולי 2017, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.4236932>

להשפעה על תודעת הבוחרים על ידי מניפולציה המונית באמצעות פרסומים ברשתות החברתיות ובאתרי אינטרנט.²³ בדיון שהתקיים בכנסת ביוני 2017 הודגש הצורך לטפל בתכנים המופצים באותם אתרים ורשתות ולהתמודד עם שתילת מידע כוזב (ולא רק בהיבטים הטכנולוגיים), וצוין כי ישראל צריכה להביא בחשבון מעורבות חיצונית שמטרתה היא להשפיע על תוצאות הבחירות.²⁴ ראש המוסד לשעבר, תמיר פרדו, ציין לאחרונה כי הסכנה המרכזית העומדת לפתחן של מדינות היא "התפרקות מבפנים", והיא עלולה להתממש נוכח מאמצים של גורמים זרים להשפיע על השיח הציבורי.²⁵ מנגד, גורמים הקשורים למערך הסייבר הלאומי הבהירו כי גוף זה אינו צריך לעסוק בתכנים הקשורים במערכת הבחירות וכי הוא גם אינו מתכוון לפעול כדי לסכל קמפיילים תודעתיים באמצעות עיסוק בתכנים. למרות זאת, בדיון שנערך בכנסת מסר מערך הסייבר הלאומי על שיתוף פעולה עם חברת "פייסבוק" להסרת פרופילים מזויפים. שיתוף הפעולה נתקל בביקורת מצד נשיאת איגוד האינטרנט הישראלי שבה נטען כי מערך הסייבר הלאומי אינו מוסמך לעסוק בנושא זה, גם לא באופן עקיף.²⁶ התארגנות ברמה המדינית לצורך התמודדות עם מידע כוזב ועם ניסיונות השפעה על התודעה לקראת הבחירות לכנסת באה לידי ביטוי בהקמת "צוות בחירות מיוחד" (צב"ם), בהובלת מערך הסייבר הלאומי ובהשתתפות גורמי ביטחון ומשרד המשפטים. הצוות מתכנס באופן שוטף, לומד מניסיון של מדינות זרות, מגבש מענה ומתרגל גופים רלוונטיים, כמו ועדת הבחירות המרכזית וגופים נוספים במערכת הפוליטית והאזרחית (למשל, חברות סקרים). פעילות הצוות מהווה התקדמות משמעותית בהיערכות של מדינת ישראל מול איומים לשיבוש התהליך הדמוקרטי. יחד עם זאת, מדובר בהיערכות בהקשר של הבחירות בלבד, תוך שימת דגש על התערבות טכנולוגית. היערכות זאת אינה נותנת מענה לאיומים האחרים שפורטו לעיל, וגם אינה משלבת את החברה האזרחית במענה, כפי שקורה במדינות אחרות.

כאמור, מדינות המערב רואות בחתרנות התודעתית איום אסטרטגי, ואף החלו להתארגן מולו. על ישראל ללכת בעקבותיהן ולהתאים את הפתרון הנכון לה. הרצון

23 עמוס הראל, "רשות הסייבר מגבשת תכנית להגנה מפני התערבות זרה בבחירות בישראל", **הארץ**, 13 ביולי 2017, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/premium-1.4255146>

24 "הפצת מידע כוזב ותקיפות סייבר לשם השפעה על מערכות בחירות", ישיבת ועדת המדע והטכנולוגיה, פרוטוקול מס' 118, 12 ביוני 2017; "פגישה עם נציגי חברות אבטחת מידע וסייבר", ישיבת ועדת המשנה של ועדת החוץ והביטחון להגנה בסייבר, פרוטוקול מס' 20, 2 במאי 2018.

25 "מדינות יתחילו להתפרק מבפנים", ערוץ 7, 24 בדצמבר 2018, <https://www.inn.co.il/News/News.aspx/389858>

26 עומר כביר, "נחשפו אלפי חשבונות פייק ניוז, שניסו להשפיע על הבחירות המוניציפליות בארץ", **כלכליסט**, 15 באוקטובר 2018, <https://www.calcalist.co.il/internet/articles/0,7340,L-3747647,00.html>

לשמר את הדמוקרטיה הישראלית צריך להיות המצפן לבנייתם והפעלתם של מאמצים נגד חתרנות ותודעתית. הדרך להתמודד עם המתח הטבעי הקיים בתחום זה עם גורמי החברה האזרחית הוא לשלבם בפתרון. שילוב זה יהווה משקל נגד מרסן לפעולות המדינה נגד אותו איום.

כדי לתת מענה לאיום החתרנות התודעתית המתהווה, על מדינת ישראל להגדיר תחילה על מה היא רוצה להגן (למשל, שיח דמוקרטי ללא התערבות חיצונית עוינת), ועל בסיס זה להבהיר מתי התערבות בשיח הציבורי אינה לגיטימית ומתי היא לגיטימית. כיוון אפשרי לתיחום איומים הינו כאשר אלה אינם גלויים ומתנהלים במישור החשאי. תיחום כזה חשוב כדי לא לפגוע בחופש הביטוי.

המלצות

א. **הקמת צוות/מטה לתודעה** – המאמץ הנגדי מול מהלכי חתרנות תודעתית מחייב שיתוף פעולה בין מספר רב של גופים, וכן שילוב של החברה האזרחית. לפיכך, מומלץ להקים צוות בין־משרדי קבוע (אפשר במשרד ראש הממשלה), שיכלול נציגים מקהילת המודיעין, ממערך הסייבר הלאומי וממשרדי ממשלה רלוונטיים, ולצידם נציגים של החברה האזרחית. הצוות יבצע הערכת סיכונים לפני אירועים משמעותיים, כמו הבחירות לכנסת, ויגבש מדיניות כוללת מול משרדי הממשלה, חברות עסקיות רלוונטיות והחברה האזרחית. מומלץ שבשלב ראשון יעסוק הצוות בהיבטים הגנתיים של תחום התודעה. בעתיד יהיה מקום לבחון גם היבטים התקפיים, שלא נדונו במסמך זה. למעשה, מדובר בהרחבה ובמיסוד של צוות שהוקם על ידי מערך הסייבר הלאומי, השב"כ ומשרד המשפטים.

ב. **שילוב קהילת המודיעין** – קהילת המודיעין היא רכיב חשוב במענה לאיומים החדשים, משום שהיא מתמקדת באופן טבעי בתווך החשאי, שסביר להניח שגורמים זרים המעוניינים להשפיע על השיח באופן לא לגיטימי יפעלו דרכו. לקהילת המודיעין גם יכולת לסכל התערבות כזו. קהילת המודיעין כמעט שאינה תופסת כיום את איום ההשפעה על התודעה כמשימה שלה, מה שיוצר קושי לזהות את האיום (אם קיים) ולהבינו לעומק. רתימתה הן לזיהוי האיום והן לסיכולו היא רכיב קריטי במענה המדינתי.

ג. **בחינת הצורך בחקיקה נגד האיום החדש** – יש קושי בעת הזו לקבוע איזה חוק נדרש (אם בכלל) כדי להתגונן מפני האיום החדש, והאם חקיקה היא אמנם הפתרון. בכל מקרה, נדרש ללמוד מניסיונם של אחרים ולבחון כיוון זה, תוך נקיטת הזהירות הראויה.

ד. **רתימת החברה האזרחית** – מטבע הדברים, גורמים בחברה האזרחית חוששים ממעורבות של המדינה בתכני השיח ומפגיעה בחופש הביטוי ובזכויות האזרח.

מנגד, חשוב לאפשר לדמוקרטיה להגן על עצמה. אחת הדרכים להתמודד עם המתח הזה הוא באמצעות רתימת הציבור להתמודדות עם האתגר. הדבר יכול להתבצע באמצעות עידוד ארגוני החברה האזרחית לעסוק בכך (למשל, באיתור חדשות כוזבות). שמירה על שיח מתמיד עם גורמי החברה האזרחית יכולה לאפשר הרגעת המתח ולהפחית התנגדות אפשרית לצעדים הכרחיים.

ה. **חינוך הציבור ומגזרים רלוונטיים בו** (כמו עיתונאים ומובילי דעת קהל במדיה החברתית) להתמודדות עם הניסיון לבצע מניפולציה של השיח. במסגרת זו יש ליצור מודעות לתופעת ההשפעה על התודעה ולפתח דרכים להתמודדות עמה, וזאת באמצעות הסברה ויצירת כשירות דיגיטלית של האזרחים.

ו. **הגברת שיתוף הפעולה עם חברות המדיה** – לחברות המדיה החדשה שליטה על התכנים המוזרמים בפלטפורמות שלהן, והן יכולות לנטר ולסנן משתמשים חשודים. נדרש ליצור מנגנון לשיתוף מידע, שיאפשר לחברות המדיה ליישם צעדים מונעים כבר בשלב מוקדם, במקום להתמודד עם מאמצי השפעה לאחר שעלו לרשת והופצו במסגרתה.²⁷ לצד זאת, יש לפתח שיח גם מול ערוצי התקשורת הרגילים, באופן שיעודד בקרה על כניסה של מידע לא לגיטימי לשיח הציבורי.

ז. ביצוע סקר שוק של **טכנולוגיות שיכולות למנוע התערבות זרה בשיח**. ישראל, בהיותה מובילה טכנולוגית, יכולה להוביל גם בתחום זה ולתרום את תרומתה ברחבי העולם.